

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: A nagybányai politikai elit és a helyi bányászatban betöltött szerepe a kamarai kezelés éve alatt (1569–1579)¹

1. Nagybánya jogi és gazdasági helye a 16. század végi magyar városhálózatban

Nagybánya városa a 16. század végén a szatmári bányavidék központja volt. A szatmári bányavidék a 16. század közepére önálló bányászati régió, az ún. északkeleti bányavidék részét alkotta, Bereg és Máramaros vármegyével egyetemben. Ez a bányavidék nem volt homogén egység az állandóan változó és formálódó politikai viszonyok, illetve a bányászat eltérő jellege miatt (a nemesérc-, só- és ércbányászat is jelentős volt a régióban). Ebből kifolyólag a korabeli források minden egyes részét különálló egységként kezelték, így használhatja a kutatás máig terjedően a „szatmári bányavidék” terminust.² Nagybányán volt található a 14. században alapított bányakamara és pénzverde, ahol a helyi érc finomítását, és az ebből származó pénzermék verését végezték. A történettudományban széles körben ismert a város és társtelepüléseinek késő középkori jelentősége, erre részletesebben nem térek ki tanulmányomban. A 15. század második felében megfigyelhető kiemelkedő termelési eredmények alapozták meg a város kevésbé ismert 16. századi fejlődését is, amely nem volt olyan látványos és nagymértékű, mint a korábbi prosperitás, azonban a radikálisan megváltozott politikai és hadászati helyzetben ez az eredmény is figyelemre méltó.³

A tárgyalt korszakban a szatmári bányavidékhez tartozott három másik település is. Felsőbánya Nagybányához hasonló fejlődési utat járt be, ebből fakadóan hasonló jogi státussal rendelkezett a 16. század utolsó évtizedeiben. A másik két település, Láposbánya illetve Kapnikbánya kisebb jelentőségű volt, a források faluként vagy birtokként említik őket. Az előbbi nagybányai telepések alapították a 15. században, míg Kapnikbányát felsőbányai telepések hozták létre ugyancsak a 15. században. Kapnikbánya eredetileg Kővár várához tartozott, a Drágffy család örököseként a Báthory család birtokolta ezekben az években a hozzá tartozó 16 faluval együtt. Ennek ellenére a bánya joghatósági szempontból továbbra is Nagybányához tartozott.⁴

¹ Bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kunó ösztöndíj segítségével, nagybányai kutatásaimat pedig az Állami Eötvös Ösztöndíj segítségével valósítottam meg.

² ZSÁMBOKI 1997. 138. p.

³ Nagybánya latin neve Rivulus Dominarum, a korabeli kamarai források a német megfelelőjét használták: Ungarische Neustadt. Nagybánya ma: Baia Mare, jud. Maramureș, Románia. Nagybánya késő középkori jelentőségére nem a teljesség igényével ld. PAULINYI 1936. (VI.) 32–137. p.

⁴ Felsőbánya latin neve Medii Montis, német megfelelője pedig Mittelsperg volt. Felsőbánya ma: Baia Sprie, jud. Maramureș, România. Fejlődésére ld. WENZEL 1880. 115–116. p. Láposbánya ma: Băița, jud. Maramureș,

Nagybánya városa I. Lajos magyar királytól kapott első ízben kiváltságokat, ezeket az elkövetkező évszázadokban a többi magyar uralkodó is megerősítette. Az 1376-ban adományozott privilégiumlevél szövege *civitas nostra* kifejezéssel illette a bányavárost, lakói évi egy összegben adóztak, saját bányabíróságuk volt, a város határában lévő erdőket szabadon használhatták bányászati célokra, malmokat, kohókat építhettek a bányák mellé, ezeket örökösük birtokolhatták, vásártartási jogot kaptak, szabadon választhatták plébánosukat, illetve részleges vámmentességet élveztek (Bihar, Szatmár, Külső-Szolnok és Szabolcs vármegye irányában).⁵ Kubinyi András terminológiáját felhasználva Nagybánya városa a *királyi szabad városok* kategóriájába sorolható, az alsó-magyarországi bányavárosokkal együtt. Kubinyi András ebbe a csoportba sorolta még a személynöki városokat, a hét szász várost, illetve Kolozsvárt. A koronázás utáni törvények adott paragrafus (1608:1.10) ugyanazon városok országgyűlési képviselőjét ismerte el, mint amelyeket az 1514:3. cikkely is felsorolt, ez a cikkely azonban nem a városokat, hanem az elidegeníthetetlen korona javakat foglalta magában. Az alsó-magyarországi bányavárosok után Nagybányát külön is megemlítette a törvény szövege, így valószínűsíthető, hogy Nagybánya részt vehetett az országgyűléseken.

Ez a kiváltság volt Kubinyi szerint a választóvonal a földesúri szabad városok és a „közjogilag szabad városok” között, az utóbbiba tartoztak a királyi bányavárosok Nagybányával egyetemben.⁶ Nagybánya kiváltságos jogi helyzetét a 16. század második felében is megőrizte, szabadon alakíthatta önkormányzatát, megmaradt a szabad plébános/lelkészválasztás, és a vámmentesség is az előbbieken ismertetett megyékre vonatkozóan.⁷

A jogi alapú városfogalom értelmében Nagybánya igen jelentős bányaváros volt a kora újkorban, azonban ha a funkcionális városfogalom keretén belül vizsgáljuk a helyzetét, már más képet kapunk a szatmári bányavidék központi településéről. Kubinyi András tanulmánya, melyben a Kárpát-medence késő középkori városhálózatát vizsgálja fel, egy több szempontból álló követelményrendszerrel dolgozik. A települések gazdasági és központi funkcióit vizsgálja meg.⁸ A tíz centralitási ismérv alapján az elérhető maximális pontszám 60 volt, Nagybánya ebből 29 pontot ért el. Nagybánya esetében két ismérv volt döntő erejű, az egyik a

România. Kapnikbányára ld. MAKSAI 1940. 101–104. p. illetve Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F szekció) Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Erdélyi fejedelmi kancellária Libri Regii 3. köt. fol. 333–334.

⁵ Direcția Județeană Maramures a Arhivelor Naționale Primăria Orașului Baia Mare Fond 1. Documente privilegiale I. 6., 7/a., illetve 35.

⁶ KUBINYI 2006. 51–61. p.

⁷ H. NÉMETH 2006. 109–122. p.

⁸ KUBINYI 2005. 9–36. p.

pénzügyigazgatási központi jelleg, a másik pedig a település jogi helyzete. A pontrendszerben elfoglalt helye alapján Nagybányát Kubinyi András a harmadik kategóriába, azaz a „*kisebb városok valamint jelentős városfunkciót betöltő mezővárosok*” közé sorolta.⁹ Nagybánya a kapott pontokkal a másodrendű városi szint határát súrolta, lokális jelentőségének alapját a bányászat, a hozzá kapcsolódó adminisztrációs tevékenységek, valamint a királyi felségjognak számító ércforgalmazás és pénzverés helyi irányítása adta. Így ebben az esetben is szépen kirajzolódik az a tendencia, amely Bácskai Vera kutatásai nyomán széles körben ismert a történettudományban.¹⁰ Tehát jól kivehető ellentét húzódott Nagybánya jogi és valós gazdasági, funkcionális helye között, amelyet a korabeli városhálózatban betöltött.

Tanulmányomban azt a kérdést kívánom megvizsgálni, hogy milyen összefüggésben állt egymással a politikai, közeleti tevékenység, és a bányászatban való részesedés. Doktori értekezésemben az akkor rendelkezésemre álló osztrák levéltári források alapján (kamara iratok) olyan következtetéseket vontam le, miszerint a kimagasló bányászati tevékenység egyben jelentős politikai szerepvállalást is feltételezett, kizárólag a várost irányító politikai elit tartotta kezében a termelés legnagyobb részét.¹¹ Ezt a feltevést kívánom megerősíteni vagy árnyalni a nagybányai levéltár vonatkozó forrásanyagának segítségével. Ezek közül kiemelkedő jelentőséggel bír Nagybánya városának jegyzőkönyve, amelynek első feljegyzései 1560-ból maradtak ránk.¹² Elsőként a városvezetés összetételét kívánom megvizsgálni, majd a legjelentősebb személyiségek bányászati tevékenységét. Kutatásom kiinduló időpontja az 1569. év, mivel ebből az évből maradt fenn az első, teljes vezető tisztviselői lista, az utolsó vizsgált év pedig az 1579. év, ugyanis ebben az évben adja a Szepesi Kamara bérbe a Királytárót két nagybányai termelőnek, Mészáros Lukácsnak és Szegedi Ferencnek.¹³

2. *A nagybányai politikai elit összetétele és szerepvállalása a bányászatban*

2.1. *A nagybányai politikai elit összetétele*

A nagybányai politikai elitet a városvezetés tagjai alkották. A 16. század utolsó harmadában lezajlott vezetőválasztásokról a legtöbb információt a városi jegyzőkönyv szolgáltatja, ezek az adatok azonban csupán a megválasztott tisztviselők nevére és a választás

⁹ Uo. 28–30.

¹⁰ BÁCSKAI 2002. 26–68. p.

¹¹ MÁTYÁS-RAUSCH 2012. 38–101. p.

Ld. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/matyasrauschpetraphd.pdf>

¹² Direcția Județeană Maramureș a Arhivelor Naționale Primariă Orașului Baia Mare Fond 1. Szabad királyi bányaváros Nagybánya város jegyzőkönyve I. (1560–1635) Itt szeretnék köszönetet mondani Varga Zsolt nagybányai levéltárosnak a forrásanyag felkutatásában nyújtott segítségével.

¹³ Nagybánya városáról leginkább helytörténeti jellegű szakmunkák születtek, ezek nagyrészt a helyi levéltári anyagokat használták fel, legutóbb ld. BALOGH–OSZÓCZKI 2001.

időpontjára korlátozódnak. Feltételezhető, hogy a választási metódus hasonlóan zajlott, mint a korábbi évszázadban, illetve nem sokban tért el a Nagybányához hasonló státusban lévő városokban alkalmazott mechanizmustól sem.¹⁴ A megmaradt források alapján azt lehet megállapítani, hogy a város választójoggal rendelkező polgárai választották meg a száz tagból álló „külső tanácsot”, majd ez a száz férfi választotta meg a bírót és a „belső tanácsot”.¹⁵ Úgy vélem, hogy Nagybánya esetében bizonyos szempontból indokolt a külső és belső tanács kifejezések használata, mivel bizonyítható, hogy az önálló önkormányzatiság szempontjából magasabb szinten állt, mint a közelében fekvő oppidumok (pl. Szatmár és Németi), ugyanis a források nem utalnak arra, hogy bármilyen felsőbb kormányzati szerv vagy magánszemély befolyásolta volna a városvezetés tagjainak kiválasztását, illetve gyakorolt volna vétőjogot a választással kapcsolatban, ahogyan ez a mezővárosok esetében megfigyelhető.¹⁶ Ennek ellenére fenntartásokat is meg lehet fogalmazni a két terminus használatával kapcsolatban, mivel a tanács és a tanácsot alkotó tanácsnokok (*consules*) leginkább a legfejlettebb és elsőrangú városokhoz köthetőek, Nagybánya azonban nem tartozott ebbe a kategóriába. A megfelelő terminusok kiválasztását bonyolítja, hogy a tárgyalt időszak bizonyos éveiben Nagybányán választottak esküdteket és tanácsnokokat is, az utóbbiak magasabb rangot képviseltek, a bíróval együtt felügyelheték az esküdtek munkáját.¹⁷ Az a tény, hogy az 1569 és 1579 közötti időintervallumon belül öt évben választottak tanácsnokokat, az utolsó négy évben megszakítás nélkül, azt mutatja, hogy a város vezetése differenciáltabb és fejlettebb volt, mint azt korábban feltételezték. Így Nagybánya esetében nem fogadható el az a tétel, hogy az esküdtek választása, valamint a szenátus kifejezés mindenképpen egy fejletlenebb önkormányzatiságra utalna, jóllehet a városvezetés önmagát a legtöbb esetben szenátusnak, vagy esküdt polgárok tanácsának titulálta.¹⁸

A vizsgált tizenegy évben a szenátus létszáma általában 12 fő volt, ehhez hozzá lehet számítani a bírót, ez a létszám megfelelt az általános gyakorlatnak. Négy évben volt 12 megválasztott esküdt, ugyancsak négy évben volt az a szokás, hogy 10 esküdtet és 2 tanácsnokot választottak be a szenátusba, három évben eltértek ettől a gyakorlattól, két alkalommal 11 esküdt került megválasztásra, egy alkalommal pedig 9 esküdt és 2 tanácsnok.¹⁹ Tanácsnoknak mindig két főt választottak meg, a tárgyalt időszakban elsőként 1572-ben

¹⁴ Vö. SZABÓ 2008. 145–159. p.

¹⁵ RNL NB VJ fol.104. illetve H. NÉMETH 2006. 119–122. p.

¹⁶ BÁCSKAI 2002. 34–35. p.

¹⁷ RNL NB VJ fol. 68.

¹⁸ RNL NB PRIV 16. valamint Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz- und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hoffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände RN 12b fol. 705–707. A városi tanács és szenátus megkülönböztetésére ld. DILCHER 2006. 37–51. p.

¹⁹ RNL NB VJ fol. 47., 54., 63., 68., 82., 104., 115., 123., 140., 148., 159., ill. BÁCSKAI 2002. 29–30.

választottak tanácsost, majd 1576 és 1579 között folyamatosan volt tanácsos a városi szenátusban. A kutatás jelenlegi szakaszában nem tudok arra a kérdésre választ adni, hogy miért választottak egyik évben külön két tanácsost, a másik évben pedig kizárólag esküdteket. A városi jegyzőkönyvben talált adatok alapján nem rajzolódik ki valamilyen törvényszerűség, vagy minta, így csak feltételezhetjük, hogy a tanácsos választás nem feltétlenül többlet feladat megjelenésével járt együtt, hiszen a szenátus összlétszáma ebben az esetben sem nőtt, a két tanácsos inkább ellenőrző funkciót gyakorolt, a bírót tudták helyettesíteni bizonyos esetekben. Az 1576. év kivételes volt ebből a szempontból, ugyanis pestis pusztított a térségben, az esküdtek közül öten meghaltak, így a két tanácsosra – Péchy Pálra és Mészáros Kiliánra – jóval több feladat hárult, mint a korábbiakra.²⁰

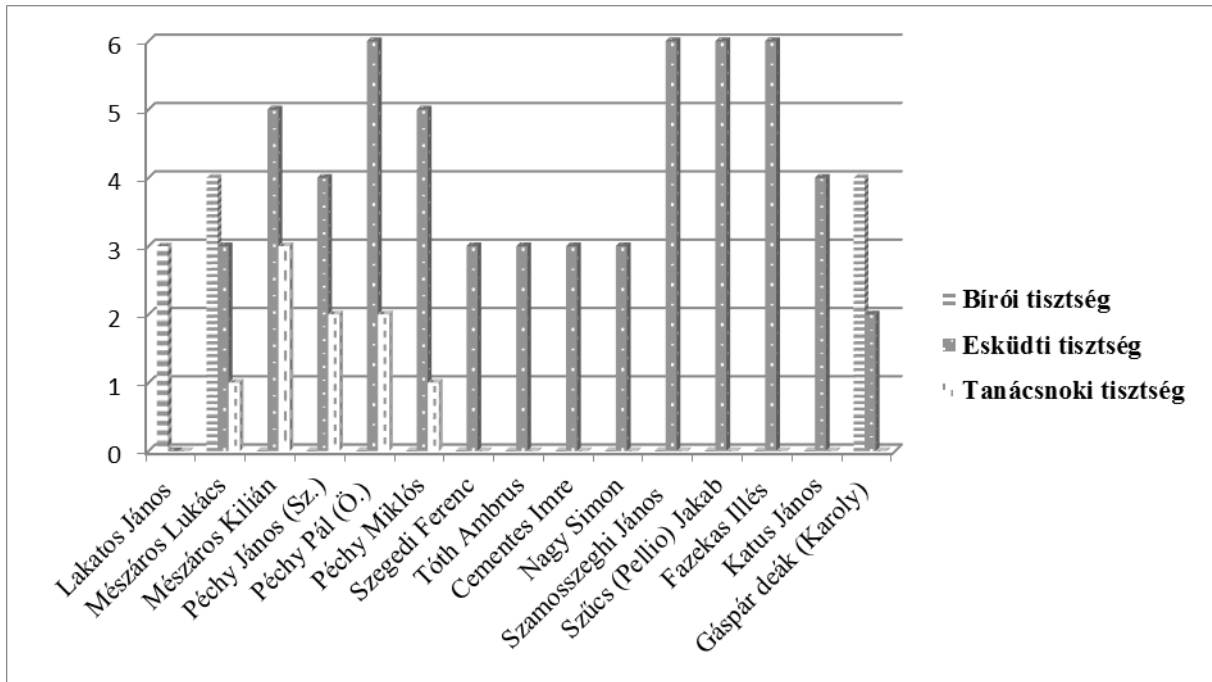
A tanácsosok közéleti szerepvállalására találhatunk néhány példát a Szepesi Kamarához küldött kérelmek, levelek között. Az egyik példa ugyancsak az 1576. évi pestisjárványhoz kötődik. Az irat Katus János esküdt testamentumának végrehajtásáról, hiteleinek kifizetéséről, valamint fiának, Tamásnak gyámság alá helyezéséről szól. Eszerint az 1577-ben megválasztott két tanácsnoknak, Mészáros Lukácsnak és Kiliánnak kellett eljárnia a testamentum végrehajtásában, felügyelniük kellett a hitelek kifizetését, a kiskorú örökös hivatalos gyámjának, Miklós deáknak pedig együtt kellett működnie a két tanácsossal és az általuk választott két nagybányai polgárral.²¹ A városi jegyzőkönyvben található, a téma szempontjából legfontosabb adatokat és neveket az alábbi diagramban ábrázoltam.²²

1. diagram: A városvezetői tisztségek eloszlása a nagybányai polgárok között (1569–1579)

²⁰ RNL NB VJ fol. 123.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (adminisztráció) regisztratúrája Representationes, informationes et instantiae N°28 5. cs. (1557. június 14.)

²² RNL NB VJ fol. 47., 54., 63., 68., 82., 104., 115., 123., 140., 148., 159.

A tizenegy év alatt megválasztott szenátustagok közül azokat vontam be a vizsgálatba, akik legalább három alkalommal voltak esküdtek, vagy két alkalommal bírók, illetve legalább két alkalommal esküdtek és egy alkalommal tanácsosok, így ki tudtam szűrni azokat a polgárokat, akik valóban jelentősebb pozíciót töltöttek be a város közéletében. A diagram adataiból kitűnik, hogy tizenegy év alatt 15 személy tartozott ebbe a kategóriába, egyedül Mészáros Lukács tudta mind a három tisztséget betölteni, két tisztséget (bíró és esküdt, vagy esküdt és tanácsos) vele együtt hat személy töltött be, míg nyolc személy kizárólag esküdt volt ebben az időszakban. Ha a tisztségviselők cserélődésének gyakoriságát vizsgáljuk, arra a következtetésre juthatunk, hogy a nagybányai városvezetésben a fluktuáció igen alacsony mértékű volt. A tárgyalt időszakban három személy, Lakatos János, Mészáros Lukács és Gáspár deák töltötte be a bírói tisztséget. Lakatos János egymás után háromszor 1569 és 1571 között. Halála után Mészáros Lukácsot választották meg, ő volt a bíró 1572-ben és 1573-ban, majd 1575-ben és 1578-ban. Gáspár deák követte 1574-ben a bírói székben, majd 1576 és 1577 között is ő a volt bíró, 1577-ben Mészáros Lukács volt mellette tanácsos, majd újra ő lett bíró, és őt váltotta 1579-ben újra Gáspár deák. Így a városvezetés egy igen szűk csoport kezében volt, ez biztosította a város életében a folytonosságot és az állandóságot. Erre pedig a több évtizedes háborúskodás után nagy szüksége volt a térség lakóinak. A tanácsosok személyi összetételénél is hasonló tendenciát figyelhetünk meg. A tanácsosi tisztséget a Péchy család, Mészáros Lukács, valamint Mészáros Kilián „sajátította ki” ezekben az években, Mészáros Lukács egy alkalommal, míg Kilián három alkalommal volt tanácsos. Péchy Jánost,

aki szabó volt, kétszer választották meg tanácsosnak, Pál ötvösmestert ugyancsak két alkalommal, míg Péchy Miklós egy alkalommal töltötte be ezt a pozíciót. Az esküdtek névsorában fent említettek közül egyedül Lakatos János nevét nem lehet megtalálni, a többiek legalább kétszer esküdtek is voltak a tárgyalt korszakban. A legtöbb alkalommal, azaz hatszor, négy személy viselte az esküdti tisztséget, ebből kizárólag Péchy (Ötvös) Pál viselt egy másik tisztséget, a tanácsosit is. Mészáros Kilián és Péchy Miklós ötször volt esküdt, ők mindketten voltak tanácsnokok is, a 15 személy közül Mészáros Kilián töltötte be a legtöbbször ezt a pozíciót (háromszor). Katus János és Péchy (Szabó) János négy alkalommal lett megválasztva esküdtnek, az utóbbi két évben tanácsnok is volt. Öt polgár volt három alkalommal esküdt (Szegeci Ferenc, Tóth Ambrus, Nagy Simon, Cementes Imre és Mészáros Lukács), közülük egyedül Mészáros Lukács töltött be ebben az időszakban más pozíciót is, ezt az öt személyt a bányászat és a hozzá kapcsolódó munkálatok kötik össze. Gáspár deák, amellet hogy négyszer volt bíró, kétszer lett megválasztva esküdtnek, ő képviselte az „értelmiségi vonalat” a városvezetésben.

Az adatokat összefoglalva kijelenthetjük, hogy a városvezetés három különböző pozíciójában egymást váltották egy szűkebb elit tagjai, de közülük is csak egy személy tudta mind a három tisztséget viselni, a nagyobb többség egy, illetve két tisztséget tudhatott magáénak.²³ A politikai elit kismértékű átalakulásához hozzájárult, hogy generációváltás zajlott ebben az időszakban, több „régiregnek” számító polgár, Lakatos János, Tóth Ambrus, Bozó Ferenc és valószínűleg Nagy Simon is meghalt. Az átalakulás folyamatát befolyásolta az 1576. évben pusztító pestisjárvány is, hiszen ekkor az esküdtek fele meghalt, köztük Katus János is. Ennek ellenére a vezetői körbe igen nehéz volt bekerülni, a legnagyobb hatalommal bíró családok (pl. Péchy család) szilárdan tartották a pozícióikat.

A városi jegyzőkönyv adataiból arra is választ kaphatunk, hogy a nagybányai politikai elit tagjai milyen foglalkozást űztek, illetve milyen társadalmi ranggal bírtak. A diagramban szereplő 15 személy közül hatan bizonyíthatóan egy-egy nagybányai céhhez tartoztak, általában a nevük alapján lehet erre következtetni. A Péchy család két tagjánál a családnév és a keresztnév közé szúrták be a foglalkozást, Péchy János szabó volt, míg Pál ötvösmester. Hasonló módon járt el az írnok Szamosszeghi János esetében is, aki ugyancsak szabó volt. Fazekas (Figulus) Illés nevéből ítélve fazekas volt, míg Szűcs (Pellio) Jakab a nagybányai szűccéh tagja volt. Mészáros Kilián minden bizonnyal a mészárosok közé tartozott. A városvezetésben ülő hat céhbeli iparos közül egyedül Péchy Pál ötvösmesterről tudjuk teljes

²³ Uo.

bizonyossággal állítani, hogy céhbeli mester volt, a többiekről feltételezhető, hogy ilyen minőségben képviselték cégüket.²⁴ A hat iparos közül négy személy (Szamosszeghi János, Szűcs Jakab, Péchy Pál és Fazekas Illés) hat alkalommal volt esküdt, Péchy Pál emellett két ízben volt tanácsnok is. A szűcs-, a szabó- és az ötvöscéh igen nagy jelentőséggel bírt Nagybánya életében, a szűcscéhnek 1480-ból maradt fenn egy hét pontból álló szabályzata, míg az ötvöscéhnek az iratok tanúsága szerint 1601-ben saját pecsétje volt.²⁵ Annak ellenére, hogy az ötvöscéhnek nem maradt fenn a 15. századból céhszabályzata, feltételezhető, hogy I. Mátyás idején már alkottak egy szabályzatot, a nemesérc finom megmunkálására szakosodott céh a 16. század végére is megőrizte a jelentőségét, ugyanis az ötvöscéhből ebből az időben tíz esküdt és egy bíró került ki.²⁶

A korszak folyamán a szabóipar nagyarányú előretörése országos jelenségnek számított, itt már fel lehet fedezni a munkaszervezés magasabb formáit, a bedolgozó rendszer elemeit. A tőkével rendelkező szabók több esetben posztókereskedéssel is foglalkoztak, erre vonatkozóan számos tilalom is megfogalmazódott. Nagybányán betöltött szerepüket jól mutatja, hogy egyedül a szabócéh tudott két, aktívan a szakmájában dolgozó iparost delegálni a várost vezető testületbe, míg a többi céh egy-egy iparossal képviseltette magát.²⁷ Mészáros Kilián öt alkalommal volt esküdt, három alkalommal tanácsos, a tárgyalta időszakban csak ő tudta ezt a pozíciót három ízben betölteni. Péchy János négyszer volt esküdt, és két alkalommal tanácsos, ebben a tekintetben kizárólag az említett Mészáros Kilián tudta megelőzni.

Mészáros Kilián foglalkozási ága a 16. század második felében komoly gondokkal küszködött. Az élelmezési iparágak, köztük a mészárosság, a városi fejlődés fokmérőinek számítottak, azonban ezekben az iparágakban visszaesés tapasztalható ebben az időszakban, annak ellenére, hogy a húsfogyasztás igen nagy mérvű volt országszerte, és a marhakereskedelem is virágkorát élte. Az emelkedő élelmiszerárakat több esetben árlimitációval próbálták rögzíteni, így a mészárosok alig kerestek. Több esetben ezért a faggyú árát emelték fel, ez azonban más iparágakat érintett hátrányosan, így előfordult Nagybányán, hogy vagy a mészárosok hagyták abba tevékenységüket, vagy a város tiltotta el őket mesterségük gyakorlásától.²⁸ Komoly gondot okozott a városban, hogy a mészárosoknak sok esetben külső piacról kellett megvásárolniuk a nyersanyagot, ami a bőr árát is felemelte,

²⁴ BALOGH–OSZÓCZKI 1979. 111–130. p. Mészáros Lukács tevékenységét nem a céhbeli mestereknél elemzem.

²⁵ UO. 122–123. p. valamint RNL NB PRIV I.16.

²⁶ BALOGH–OSZÓCZKI 1979. 134–135. p., illetve ZIMÁNYI 1987. 363–365. p.

²⁷ ZIMÁNYI 1987. 362–363. p. A szabó- és a szűcsmesterség közötti kapcsolatra ld. UO.

²⁸ UO. 360–361. p.

pedig ez létfontosságú volt a bányászoknak, akik bórzsákban hozták fel a felszínre a kitermelt ércet, ezért a Szepesi Kamara 1579-ben egy árlimitációt adott ki, amely kimondta, hogy legfeljebb 50 dénárért lehet bört eladni a bányászoknak.²⁹ Mészáros Kilián befolyását mutatja az a tény is, hogy húga, Katalin, a Szatmár vármegyében birtokos szent-demeteri Bessenyei család egyik tagjához ment feleségül, férjével a nagybányai szenátus előtt kérték Kiliántól a köteles leánynegyed kiadását.³⁰

Két tanácsossal kapcsolatban (Péchy Miklós, Katus János) nincsen pontos adat arra vonatkozóan, hogy mivel foglalkoztak, Péchy Miklós közéleti szerepvállalása mellett (öt alkalommal esküdt, egyszer tanácsos) családja befolyása révén érvényesült, részt vett a hitelezésben, ami által egy újabb, különleges kapcsolati hálót alakított ki a nagybányai polgárok között. Az egymásnak adott hitel olyan mértékben elterjedt volt a városban, hogy a szenátus 1575-ben külön rendeletet alkotott arról, hogy hogyan kell kezelni a kölcsönügyeleteket. Eszerint ha egy nagybányai polgár a felvett kölcsönök fejében megterheli házát, szőlőjét, földjeit, bányáját, esetleg bányarészét, és elhalálozás vagy egyéb akadályozó tényező miatt nem tudja fizetni a hitelt, akkor a városvezetésnek egy éven belül fel kell becsülnie a lekötött vagyont, és ennek alapján kielégíteni a hitelezőket. Ha a felbecslés nem történik meg egy éven belül, a hitelt felvevő vagy annak törvényes örököse óvást nyújthat be, így a még meglévő tartozások kifizetése is csúszhat.³¹ A rendeletből kiderül, hogy a legértékesebb javaknak, vagyontárgyaknak a ház, a szőlő, a szántóföld, a legelő és a bánya számított.

Katus János javaival és foglalkozásával kapcsolatban a már említett testamentuma, illetve a városi jegyzőkönyv adatai nyújtanak némi támpontot. Eszerint volt több szőlője, hozzá tartozó présházzal Nagybánya határában, legelője, szántója, valamint a városban háza; az azonban nem derül ki egyértelműen a szövegből, hogy a ház kőből készült-e, minden valószínűség szerint mezőgazdasággal, szőlészettel, borászattal foglalkozott.³² Az említett Gáspár deák – akit négy alkalommal választottak meg bírónak és kétszer esküdtnek – is rendelkezett több szőlővel, valamint Nagybánya határában legelővel és szántóval, illetve kőből épített házzal.

A városvezetésen belül a harmadik csoport a bányatulajdonosoké, bányászoké, ebbe a kategóriába hat ember tartozott. Szegedi Ferenc, Tóth Ambrus, Nagy Simon és Cementes Imre három alkalommal volt esküdt, Lakatos János halála előtt három egymást követő évben

²⁹ RNL NB VJ fol. 162.

³⁰ Uo. fol. 102. A Bessenyei családra ld. NAGY 2002. II. kötet/szent-demeteri Bessenyei család.

³¹ RNL NB VJ fol. 99. és 111.

³² Uo. fol. 169.

volt bíró (1569–1571), Mészáros Lukács pedig négyszer volt bíró, háromszor esküdt és egy alkalommal tanácsos.³³ Nagy Simon, Szegedi Ferenc, Tóth Ambrus, Lakatos János és Mészáros Lukács bányatulajdonos volt, illetve nagybányai tárnákat béreltek.³⁴ Cementes Imre valószínűleg a nagybányai finomítóműben dolgozott, ahol a cementezést végezték, amelynek során a beváltott nemesércet finomították, tisztították.³⁵ Ebben a csoportban Mészáros Lukács és Lakatos János nem szokványos karriert futott be. Lakatos János, amellet hogy három alkalommal volt bíró, több nagybányai bánya tulajdonosa volt, valamint 1570-ben és 1571-ben bányamesterként is működött, ahogy arról Andreas Findensein és Wolfgang Zimmermann körmöcbányai bányamesterek beszámoltak 1571 márciusában készített jelentésükben. A biztosok a jelentéshez csatolt levelükben azt is megemlítették, hogy Lakatos János bányamesteri minőségében egy ún. parciális regestumot készített a Királytárával, a fiskális tulajdonban lévő nagybányai bányával kapcsolatos bevételekről és kiadásokról 1570. augusztus 7. és 1572. január 1. között.

A regesztum magyar nyelven íródott, mivel a bíró saját bevallása szerint nem tudott jól sem németül, sem latinul.³⁶ Lakatos Jánosnak bányamesterként az volt a feladata, hogy felügyelje a Királytáróban folyó termelést, ő gondoskodott a bányászok élelmezéséről, fizette ki a járandóságukat, és védte az érdekeiket a kamaraispán ellenében, aki ebben az időben a Szepesi Kamara kihelyezett tisztviselője volt. Lakatos János bányamesteri funkciója esetében a korábbi privilégium értelmében a városvezetés által megváltozott tisztségviselőről volt szó, ez a tisztség azonban a kamarai kezelés éve alatt fokozatosan átalakult, és a bányamester már kamarai tisztviselőnek számított.³⁷ Lakatos János kiválóan tudta ötvözni a közéleti, politikai tevékenységet a szakmai előmenetellel, hiszen városbíróként a város legelső emberének számított, ezzel párhuzamosan pedig a legnagyobb termelékenységű bíró bánya, a Királytáró felügyelője is volt, és mivel neki kellett ellátnia az ott dolgozó munkásokat élelemmel és itallal, erre a célra fel tudta használni a tulajdonában lévő szőlőket, földeket. Jelentős vagyonáról tanúskodik, hogy halála (1572) után felesége, Barbara vagy hivatalos megbízottja, Benedek deák, igen gyakran fordult meg a nagybányai városvezetés előtt, legtöbbször a korábban hitel fejében lekötött szőlő, présház, legelő, szántó miatt, melyeknek

³³ Uo. fol. 47., 54., 63., 68., 82., 104., 115., 123., 140., 148., 159.

³⁴ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 965–968.

³⁵ Debreczeni László aranyfinomító könyve. Járulék a hazai fémmivelés és pénzverés történelméhez. Kiadja. FINÁLY 1867. 111–130. p.

³⁶ ÖSTA HKA VUG RN 12A fol. 282–285., illetve RN 12B fol. 441–448. A parciális regestum a számadás egyik típusa. A korszakban alkalmazott egyszerű számvitel alapján a kiadásokat és a bevételeket külön-külön tételenként jegyezték fel, általában napi vagy heti bontásban. Ebből készítettek kivonatokat havonta, negyedévente vagy évente. Ezeket extractusnak nevezték. Ld. KENYERES 2008. 125. p.

³⁷ ÖSTA HKA VUG RN 12A fol. 20.

értéke a több száz forintot is elérte. Később nagykorú fia, János deák folyamodott hasonló okból a városi szenátushoz.³⁸

A céhbeli iparosoknál alkalmazott módszer szerint Lakatos János a neve alapján a fémiparhoz lenne köthető, az általa készített regestrumban több helyen is fel van tüntve a kovácsoknak kifizetett járandóság, amely személyenként egy hétre lebontva 8 dénár volt. Ha ezt összevetjük azzal, hogy egy bányász 60 és 80 dénár között keresett hetente a Királytáróban, akkor egyértelműen látszik, hogy egy fémiparral foglalkozó iparos nem tartozott a legjobban megfizetett szakemberek közé. A korábbi hasonló kutatások is alátámasztják, miszerint a kovácsok, lakatosok az iparosok legszegényebb rétegei közé tartoztak.³⁹ Annak ellenére, hogy egy bányavárosban különösképpen szükség volt a kovácsok, lakatosok munkájára, nem tartom valószínűnek, hogy Lakatos János közéjük tartozott volna, vagy ha igen, akkor nem volt aktív iparos, mert eredeti szakmájával nem tudott volna sikeres karriert befutni.

Mészáros Lukács, Lakatos Jánoshoz hasonlóan, szintén köthető lenne a nagybányai mészároscéhhez. A korábban leírt nehézségek miatt azonban feltételezhetően elhagyta szakmáját, esetleg eltiltották tőle bizonyos időre, így a közéleti tevékenység mellett a bányászatban próbált meg érvényesülni. Politikai karrierje egyedülálló a maga nemében, a tárgyalta korszakban egyedül neki sikerült mindhárom vezető pozíciót betöltenie. Politikai befolyását jól tudta kamatoztani a bányászat területén is, ugyanis ő volt az egyik nagybányai bányatulajdonos, Választó Péter kiskorú fiának a gyámja, így ő kezelte a fiú nagykorúságáig a bányákat, hozzá tartozó kohókat és zúzdákat, szőlőket, földeket. Választó Péter halálának pontos dátumát nem tudjuk, mivel a városi jegyzőkönyvben nem található erre vonatkozó adat, kizárólag az 1574. évi kamarai jelentésből tudjuk, hogy addigra már Választó Péter örököse kezében volt a fiskális olvasztó szomszédságában álló több kohó, azaz azokat Mészáros Lukács működtette, aki ebben az évben nem viselt tisztséget a városvezetésben, de az előző és a következő évben igen.⁴⁰

Választó Péter fia, ifjabb Péter, 1578-ban fordult a nagybányai szenátushoz, amikor is gyámapja volt a bíró, hogy atyja javai közül a szőlőket és földeket adják át neki. Kérte a bányákat is, azzal a feltétellel, hogy ha nem tudná őket művelni, akkor továbbra is Mészáros Lukács művelheti. Egy 1579. május 19-én keletkezett bérleti szerződés, amelyben az Udvari Kamara négy évre bérbeadja a Királytárót Szegedi Ferencnek és Mészáros Lukácsnak azt

³⁸ RNL NB VJ fol. 106–107., 108–109., illetve 167–168.

³⁹ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 441–448. valamint ZIMÁNYI 1987. 365. p.

⁴⁰ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 913–915.

bizonyítja, hogy mégsem ifjabb Választó Péter működtette a bányákat. A bérleti szerződésben a korábbi bírót bányatulajdonosként és tapasztalt bányászként említik.⁴¹ Mészáros Lukácsról nem tudjuk, hogy lett volna saját bányatulajdona, így azonban a legjobb konstrukciót választotta arra, hogy a bányászatból éljen meg, ugyanis bérlőként, illetve más vagyonának számító bányák kezelőjeként a tulajdonosokra nehező terheket nem kellett viselnie, míg a termelésből származó hasznot meg tudta szerezni. Bíróként 1573-ban megpróbálta elérni, hogy a Szepesi Kamara Nagybányán különálló harmincadvám-hivatalt állítson fel, mert a kereskedelem főleg Erdély felé igen élénk volt ebben az időszakban, így ebből is jelentős bevétele származhatott volna. Törekvéseit az iratok tanúsága szerint nem koronázta siker, mivel a kamarai tanács úgy gondolta, hogy Nagybánya nem a jelentős kereskedelmi útvonalak mentén fekszik, a szomszédságában lévő károlyi harmincadhivatal elegendő a feladat ellátására, a kamara számára túl sok kiadással járna egy veszteséges vámhivatal kiépítése és működtetése.⁴² Az a tény, miszerint Nagybánya nem feküdt komolyabb kereskedelmi utak metszéspontjában, nem magyarázza feltétlenül a kereskedők igen alacsony létszámát a városvezetésben.⁴³ Hasonló tendenciát figyelhetünk meg Kolozsvár esetében a 16. században, annak ellenére hogy a város jelentős kereskedelmi központ volt. Nagybánya Kolozsvárhoz hasonlóan nagymértékben illeszkedett ahhoz az európai modellhez, amelynek jellemzője volt, hogy a kereskedők nem szorították ki az iparosokat, kézműveseket a város politikai életéből.⁴⁴

A vizsgált adatokat összefoglalva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nagybányai városi elit tagjai „specializálódtak”. A kevésbé prosperáló, válságban lévő iparágak képviselői a bányászatban kerestek új perspektívát és megélhetést, míg a sikeres céhek iparosainak szakmájuk mellett nem volt bányatulajdonuk, vagy részesedésük, az iparáguk elegendő jövedelmet és befolyást biztosított ahhoz, hogy vezető pozíciót szerezzenek a város irányításában. Így mindenképpen fel kell tenni a kérdést, hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján a politikai elit fentebb bemutatott három kategóriája közül melyiknek volt a legnagyobb befolyása és jelentősége a városi szenátusban. Az arányokat egy kördiagram segítségével próbálom szemléltetni. A diagram alapjául az szolgált, hogy a kategóriába tartozó személy hányszor volt bíró, tanácsos vagy esküdt. A három pozíció jelentőségének

⁴¹ ÖStA HKA VUG RN 12C fol. 1132–1139., illetve RNL NB VJ fol. 139.

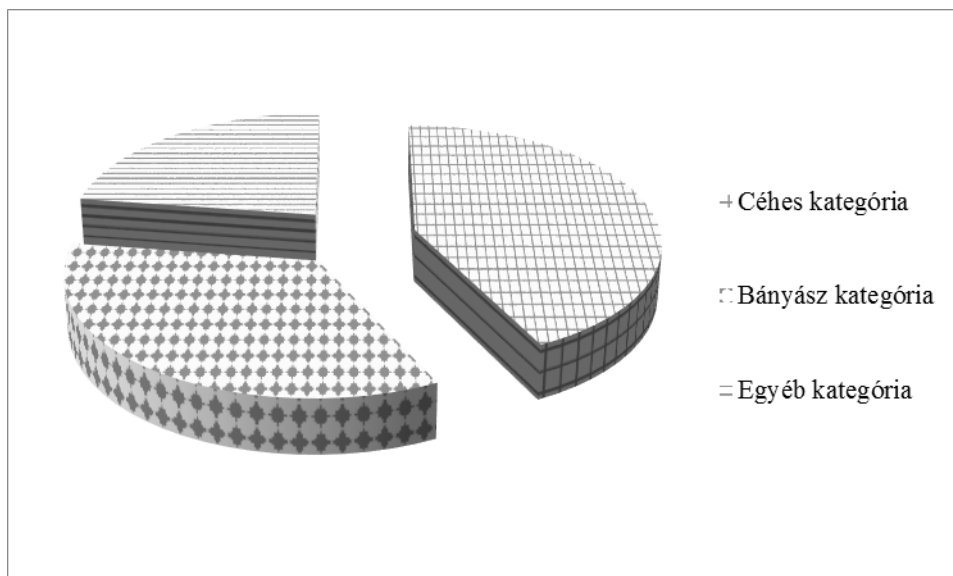
⁴² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (adminisztráció) regisztratúrája Minutae expeditionales camerales 5305. t. fol. 122. valamint MOL E254 N° 3 3. cs. (1572. május 14.) A 16. század végi kereskedelmi utakra ld. PÁLFFY 2011. 555. p.

⁴³ A korábban alkalmazott módszer alapján három olyan személyt találunk, akik nagy valószínűséggel kereskedelemmel foglalkoztak, mindannyian az esküdti pozíciót töltötték be (Kalmár István, Lőrinc és Benedek). Ld. RNL NB VJ fol. 47., 54., 63., 68., 82., 104., 115., 123., 140., 148., 159.

⁴⁴ FLÓRA 2008. 133–144. p.

megfelelően a bírói tisztség esetében hatos, a tanácsosi esetében négyes, míg az esküdti esetében kettes szorzót alkalmaztam, hogy így lehessen arányosítani az egyes tisztségek jelentőségét is a kapott pontszámokban. A három kategória közül a bányász kategória táblázatát közlöm.⁴⁵

2. diagram: A városvezetésben betöltött szerep aránya a három kategória szerint (1569–1579)

1. táblázat: A bányász kategóriában viselt tisztségek személyekre lebontva

Bányász kategória				
Személynév	Bírói tisztség	Tanácsnoki tisztség	Esküdti tisztség	Összesített pontszám
Mészáros Lukács	24	4	6	34
Lakatos János	18	0	0	18
Szegedi Ferenc	0	0	6	6
Tóth Ambrus	0	0	6	6
Cementes Imre	0	0	6	6
Nagy Simon	0	0	6	6
				76

A céhes kategóriába tartozó hat személy összesen 94 pontot ért el, ez 43%-ot jelent, míg a bányász kategória hat tagja 76 pontot, ez 35%-ot. Az egyéb kategória, amelybe hárman tartoznak, 50 pontot kapott, ez 23%-ot jelent. A százalékos megoszlás alapján meg lehet állapítani, hogy a céhes kategória, bár nagyobb befolyással bírt a városvezetésre, mint a másik

⁴⁵ RNL NB VJ fol. 47., 54., 63., 68., 82., 104., 115., 123., 140., 148., 159.

két csoport, teljes hegemóniára nem tudott szert tenni, a bányász csoporttal szinte fej-fej mellett haladt. Mindkét kategóriába hat-hat személy tartozott, a céhbeli iparosok bírót nem tudtak felmutatni, azonban az ő csoportjukban volt Mészáros Kilián, aki a legtöbbször volt tanácsos, valamint a legtöbbször esküdti pozíciót viselő személyek (pl. Szamosszeghi János). A bányász csoportba tartozott Mészáros Lukács, aki nem mindennapi karriert futott be, az összes tisztviselő közül ő kapta a legtöbb pontot (34). Ez a csoport két bírót is adott a városnak, azonban kevesebb esküdtet valamint tanácsnokot. A két nagyobb és a harmadik, kisebb csoport, az „egyéb” kategória között már jelentősebb különbség van, ebbe a csoportba kevesebb személyt tudunk besorolni, valamint kevesebb információval rendelkezünk velük kapcsolatban. A számok alapján megállapítható, hogy melyek voltak a húzóágazatok a tárgyalt korszakban Nagybányán, egyrészt a bányászat, másrészt a céhek közül az ötvös-, szabó-, és szűcscéh. A mészárosceh a korszakban tapasztalható nehézségei ellenére megőrizte befolyását, a rangsor alapján az is elmondható, hogy az országos tendenciának megfelelően az ötvös- és a szabóceh befolyása, jelentősége megnőtt. Az ötvöscéh prosperálása összefüggött azzal, hogy a térségben jelentős nemesérc-bányászat folyt.

Nagybánya elitjének volt egy különleges csoportja, amelynek tagjai, jóllehet nem viseltek politikai tisztséget, gazdasági befolyásuk, társadalmi rangjuk valamint kapcsolati hálójuk révén mégis bele tudtak szólni a város életébe. Közös jellemzőjük az, hogy nem kizárólag a szatmári térséghez köthetőek, hanem egyéb területekhez is. Mindközül talán Pesti Bornemisza Ferenc rendelkezik a legérdekesebb pályafutással. Életéről Bessenyei József kutatásai nyomán tudhatunk meg többet. Eszerint Nagy Ferencként is említik a források, elsőként II. Lajos magyar király apródja volt, így valószínűsíthető, hogy nemesi származással rendelkezett, majd Szapolyai Jánost és Izabella királynét szolgálta, illetve I. Zsigmond lengyel királyt. 1552-ben lett a Magyar Kamara alkalmazottja, itt nem futott be túl nagy karriert, annak ellenére, hogy 1552–1556 között több megbízással is Erdélybe küldte az uralkodó. Nagybányával úgy került kapcsolatba, hogy Albert bajor herceg neki ajándékozta nagybányai házáat, ezt az ajándékozást I. Ferdinánd 1563. november 20-án megerősítette. A nagybányai adományra valószínűleg azzal szolgált rá, hogy elősegítette a Bajorország irányában folyó marhakereskedelmet, az engedélyek körüli ügybuzgalma figyelemre méltó volt.⁴⁶ A nagybányai házat, amelyet Bornemisza Ferenc megkapott, Albert bajor herceg örökölte, ugyanis Jung Albert nagybányai bíró és felesége Simor Katalin még 1535-ben eladták Wilhelm és Lajos bajor hercegnek a város szívében fekvő csinosan kiépített kőházukat, amely

⁴⁶ BESSENYEI 2007. 85–87. p. A nagybányai házra ld. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar Kancelláriai Levéltár (A szekció) Magyar Királyi Kancellária regisztraturája Libri Regii 3. köt. fol. 779.

a Szatmár utcában feküdt. A házhoz tartozott egy kert, a nagybányai bíró emellett még egy legelőtől és elhagyott szőlőtől vált meg.⁴⁷ 1573-ban ezt a házat szemelte ki a Szepesi Kamara arra a célra, hogy itt működjön az érbeváltás és az ércfinomítás, ugyanis azáltal, hogy annak idején bíró lakott benne, különleges jogi státussal bírt az épület.⁴⁸ Bornemisza Ferenc 1564-ben tette meg az első lépéseket az adomány átvételére, ez azonban sok kinkeserves eseményt idézett elő. Ebben az évben ugyanis újra fellángolt az erdélyi-magyar konfliktus, az erdélyi csapatok elfoglalták Szatmárt, Hadadot és Nagybányát is. Bornemisza Ferenc Kolozsvárra tartott, hogy a bajor herceg ottani faktorától, Sebastian Pulokharttól átvegye az iratokat, azonban alig lépett be a városba, Csáky Mihály kancellár elfogatta. Nem tudta magát megfelelően tisztázni, így börtönbe került, erdélyi barátai javaslatára „hízelgő levelet” írt János Zsigmondnak, így kiszabadult, ez a levél azonban szolgája révén eljutott Pozsonyba, a magyar kamarai tanács asztalára is. Így árulással vádolták, elfogták és Pozsonyban börtönbe vetették. Többek között Bornemisza Tamás kezessége és közbenjárása révén nagy nehezen kiszabadult, de kamarai karrierjét nem folytathatta, így amellettt döntött, hogy újra megpróbálkozik a nagybányai tulajdon megszerzésével, ami sikerült is neki, ahogyan a kamarai források is bizonyítják. Igazi túlélő típus lehetett, hiszen a városba érkezése után elég gyorsan komoly befolyásra tett szert, ezért az 1576-ban a Magyar Kamarának küldött kérvényét, melyben a fogságba vetéséért járó kártérítésért könyörög, mint nyomorgó hivatalnok, erős kétkedéssel kell fogadnunk.⁴⁹

Bornemisza Ferenc helyi befolyását bizonyítja egy az 1573. évi kamarai bizottság jelentéséhez csatolt melléklet, a nagybányai polgárok Szepesi Kamarához benyújtott kérelme, amelyet ő tolmácsolt a kamarai tanácsnak, úgy, hogy az adatok alapján nem volt sem tisztviselő, sem bányatulajdonos. Ennek ellenére a termelők megbíztak benne annyira, hogy ő lett a szószólójuk a kamara előtt.⁵⁰ Ezután, 1575-ben a Szepesi Kamara azzal bízta meg, hogy Nagyváthy Ferenc kamarai tanácsosnak segítsen felmérni a Királytárhoz tartozó három falu helyzetét (Lacifalva, Surjánfalva és Oroszfalva), a nagybányai pénztárnok, Wilhelm Scheuenstuel munkájának eredményességét, valamint el kellett kísérnie Nagyváthyt Szatmár várába is.⁵¹

Bornemisza Ferenc mellett a fenti csoportba tartozott több krakkói polgár is, akik a bányászatban voltak érdekeltek. A Krakkó és Kassa közötti szoros kereskedelmi és egyéb

⁴⁷ RNL NB PRIV I. 37., valamint DRASKÓCZY 2004. 27–45. p.

⁴⁸ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 562–567.

⁴⁹ BESSENYEI 2007. 85–87. p.

⁵⁰ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 494–495.

⁵¹ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 1024., 1037–1039.

természetű kapcsolat széles körben ismert, azonban egy ehhez hasonló, természetesen jóval kisebb mértékű, de mégis bizonyíthatóan létező gazdasági kötődés volt Krakkó és a szatmári bányaváros között. Ezt támasztja alá, hogy 1579-ben három krakkói polgár járt el bányászati ügyben Nagybányán, és közülük ketten itt is éltek. Ez a kapcsolat később sem szakadt meg, ugyanis a 17. század első éveiben, ugyancsak egy krakkói polgár, Gerhard Lisbona tűnt fel a térségben, és huzamosabb időre ő lett a bányászati intézmények és a Királytáró bérlője.⁵² Elsőként Stanislaw Wysonczky járult 1579. augusztus 14-én a nagybányai szenátus elé, hogy igazolja jogosultságát az egykori nagybányai lakos, Albert Walantowicz – aki ugyancsak krakkói polgárjoggal rendelkezett – halála után fennmaradt bányarészre, amely Misztótfalu határában feküdt. Ezt a bányarészt 134 forint adósság is terhelte, Wysonczky ennek a kifizetését is elvállalta, illetve azt kérelmezte, hogy iktassák be a birtokba, ami meg is történt.⁵³ Misztótfalu Nagybánya közelében fekvő falu volt, itt is több, a tárgyalt időszakban Kővár vidékéhez tartozó nemesérc-bánya feküdt, amelyek így az erdélyi állam részét képezték.⁵⁴

Ugyancsak 1579 nyarán járult a nagybányai városvezetés elé Peter Kozlia és Krakker György krakkói polgár azzal a kéréssel, hogy a Báthory Kristóf nevében kiadott engedélyt bejegyeztessék. Eszerint a két krakkói polgár már jó ideje nagy összegeket fektetett a láposi bányák kitermelésébe, azonban sok hasznuk nem származott a bányászatból, így komoly gondokkal küszködtek, ezért Báthory Kristóf vajda elrendelte, hogy a termelékenység növelése érdekében a köteles rész beszolgáltatása alól egy évre mentse fel őket. Az ezen idő alatt kitermelt ércet teljes mértékben ők használhatják fel. Miután az egy év lejárt, a kitermelt ezüstöt és aranyat a nagybányai bányakamarában voltak kötelesek beváltani, és a fejedelmi kincstárnak beadni a köteles részt. A vajdai határozat hozzátette, hogy a fejedelemség területén fekvő többi bányából is kötelesek meghatározott mennyiségű aranyat és ezüstöt beadni, sőt, abban az esetben, ha a fejedelmi kincstárnak még több ércre lenne szüksége, rendelkezésre kell állniuk.⁵⁵ A láposi bányák is Kővár vidékéhez tartoztak, a két említett polgár pedig nem csak a szatmári bányászatban volt érdekelt, hanem a fejedelemség egyéb részein fekvő nemesérc-kitermelésben is. A két krakkói polgár kezelésében lévő többi bánya pontos helyét nem határozta meg az engedély, azonban egy később, 1615-ben keletkezett fejedelmi rendelet segíthet a lokalizálásban. Bethlen Gábor 1615. évi bányaszabadságról szóló rendeletének bevezetőjében név szerint felsorolt több befolyásos erdélyi termelőt, köztük volt

⁵² Gerhard Lisbona munkásságát több tanulmányomban elemeztem. Ld. RAUSCH 2009. 223–237. p.

⁵³ RNL NB VJ fol. 158.

⁵⁴ SZENTGYÖRGYI 1972. Kővár vidéke c. térkép valamint WENZEL 1880. 113. p.

⁵⁵ RNL NB VJ fol. 160–161.

Krakker György, a Hunyad vármegyei topliczei és csertési arany- valamint ezüsbányák örököse.⁵⁶ A Bethlen Gábor rendeletében megemlített Krakker György minden valószínűség szerint a fenti Krakker György leszármazottja. Krakker Györgynek és társának esete azért érdekes, mert kiválóan példázza a három részre szakadt Magyarország területén, a korabeli határokon átívelő gazdasági kapcsolatok meglétét és erejét. Az eset azt is bizonyítja, hogy ezekben a nehéz időkben is érdemes volt tőkét fektetni a szatmári térség bányászatába.

A nagybányai bányászatban tevékenykedők másik különleges csoportjának két tagja abban hasonlít egymásra, hogy előkelő származásúak voltak, családjuk jelentős pozíciót foglalt el a Habsburg Monarchia, valamint az Erdélyi Fejedelemség politikai és gazdasági életében. Közös vonásuk az is, hogy bár nem éltek életvitelszerűen Nagybányán, tulajdonuk révén mégis befolyással bírtak a város életére. Elsőként Haller Kristóf és a szatmári bányaváros kapcsolatát mutatom be.

Haller Kristóf neve több ügyel kapcsolatban is belekerült a városi jegyzőkönyvbe.⁵⁷ A téma szempontjából fontos bejegyzések 1571 júniusában és szeptemberében keletkeztek. Az első I. Miksa magyar király rendelete volt, amelyet továbbítottak a Szepesi Kamarához, az pedig továbbküldte Nagybányára. Az uralkodói rendelet néhai Szentgyörgyi Péter deák elkobzott javainak sorsáról szólt. Szentgyörgyi Péter deák Fráter György idejében volt a nagybányai bányakamara és pénzverde kamaraispánja, illetve egyúttal bérelte a Királytárót is. Tisztségét felhasználva jelentős vagyonra tett szert, azonban 1562-ben hazaárulással vádolták meg, és I. Ferdinánd elkoboztatta minden javát, ezeket osztotta szét hívei között.⁵⁸ Köztük volt Farkas Péter Zemplén vármegyei nemes is, aki megkapta Szentgyörgyi nagybányai és szatmári házáat, egy malmot és egy prэшázat, egy allódiumot a rajta lévő házzal, valamint egy másik malmot is, amelyet később a szatmári várhoz csatoltak. Farkas Péter a hadi helyzet miatt nem tudta magát beiktatni a tulajdonba, így inkább eladta azokat Haller Kristófnak.⁵⁹ Ezt az adásvételt 1566-ban I. Miksa megerősítette, majd 1571 júniusában elrendelte a Szepesi Kamaránál, hogy az egykor lefoglalt javakba iktassák be a jogos tulajdonost. Ekkor Haller

⁵⁶ WENZEL 1880. 227., 435–436. Toplicze a dévai uradalom közelében feküdt, míg a csertési jószág Topliczétől keletre helyezkedett el. Ld. VERESS 1910. 7–10. p.

⁵⁷ Haller Kristóf családjára nem a teljesség igényével ld. OBORNI 1996. 165–176.p. valamint SZABÓ 2008. 897–942. p.

⁵⁸ Szentgyörgyi Péter deák tevékenységével Francisci Tamás kamarai biztos foglalkozott 1554. évi jelentésében. Ld. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Magyar Kamara archívuma Városi és kamarai iratok fol. lat. 975.

⁵⁹ I. Ferdinánd több donációval is jutalmazta Farkas Péter szolgálatait. Ld. MOL A 57 LR 3. köt. fol. 994., fol. 1016–1017.

Kristóf már feltehetően nem élt, ugyanis a városi szenátus fiát, Fülöpöt iktatta be a tulajdonba 1571. szeptember 12-én.⁶⁰

A nagybányai ingatlan különösen értékes volt a Szepesi Kamara számára, ugyanis az egykori kamaraispán háza különleges jogi státussal bírt: mivel a kamaraispán bíraskodási jogkörrel is rendelkezett, a kamara házában (*castellum*) rövid ideig foglyokat őriztethetett; ezen felül korábban itt székelt a bányakamara, itt folyt az érc beváltása. Az 1573-ban keletkezett kamarai jelentés már *domus Halleriana* néven említette a kamaraházat, a bizottság tagjai pedig azt javasolták a Szepesi Kamarának, hogy nem lenne érdemes visszavásárolni az épületet, ugyanis nagyon rossz állapotban van, évekig üresen állt, a felújítása is hatalmas összegeket emésztene fel.⁶¹

Az 1573. évi kamarai jelentéshez csatolt, a városi szenátus által elkészített kiegészítő irat az 1571. évi uralkodói rendeletben szereplő javakat sorolja fel. Összegyűjtötték Szentgyörgyi Péter deák javait, majd a szerint csoportosították őket, hogy ki kapta meg az egyes javakat, a tételek mellé írták az adott tulajdon becsült értékét is. Eszerint Haller Kristóf két kőházat kapott, amelyeknek nem volt tetejük, ezek értéke 600 forint volt. Emellett megkapta az ún. Kismalmot, amely a Zazar patak partján állt, ez 235 forintot ért. Ide tartozott még egy allódium egy házzal, amelynek értéke 93 forint, és egy elhanyagolt legelő, ennek értékét a szenátus nem tudta felbecsülni.⁶²

A másik személy, aki hasonló módon került kapcsolatba a várossal, Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitány volt. A főkapitány foglalta vissza az 1565–1566. évi hadjárat során többek között Nagybányát is az erdélyiektől, illetve az ő nevéhez köthető a szatmári vár modern erőddé tétele, és a hozzá kapcsolódó nagy kiterjedésű, minta jellegű szatmári uradalom kialakítása.⁶³ Lazarus von Schwendi I. Ferdinándtól, majd I. Miksától kapta meg donációként Szentgyörgyi Péter deák említett elkobzott javainak egy részét. A számára juttatott tulajdonokat az 1573. évi kamarai jelentéshez csatolt városi felmérés tartalmazta. Eszerint a főkapitányé lett Szentgyörgyi Péter deák összes nagybányai bányája: Újkerék, Gensweer, Kisgensweer, Forkosschacht, Geppelsschacht. A bányákhoz tartozott még egy zúzda is, amelynek 36 zúzónyila volt, a bányák és a zúzda teljes értéke 1000 forintot tett ki, úgy, hogy két bányában (Kisgensweer, Geppelsschacht) nem folyt termelés. Ezen felül még a főkapitány birtokába került egy másik zúzda is, amely 400 forintot ért, egy 500 forint értékű

⁶⁰ RNL NB VJ fol. 63–64.

⁶¹ MOL E244 5305. t. fol. 12–13., valamint ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 562–567.

⁶² ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 506–512.

⁶³ KENYERES 2008. 289–291. p.

olvasztókohó két kemencével, illetve két nagybányai kőház, itt nem volt érték fel tüntetve.⁶⁴ Ugyanebben az évben Lazarus von Schwendi, mivel már nem tartózkodott a vidéken, Hans Rueber felső-magyarországi főkapitányt bízta meg azzal, hogy a tulajdonában lévő nagybányai bányákat, zúzdákat és kohót megfelelő személyeknek bérbe adja.

Az 1573. évi kamarai jelentéshez csatolt egyik melléklet (B jelzéssel) tartalmazta a bérleti szerződést. Eszerint hat vezető nagybányai termelő, Lakatos János, Tóth Ambrus, Bozó Ferenc, Nagy Simon, Választó Péter és Szegedi Ferenc vette bérbe a három működő bányát, a zúzdákat, illetve a kohót három éves időtartamra.⁶⁵ Ez idő alatt a bérlők szabadon termelhetek a bányákban, használhatták az üzemeket, épületeket, és új telérek után is kutathattak. Évente 4000 forint volt a bérleti díj, és 75 márka (legalább 16 latos) finom ezüstöt kellett beszolgáltatniuk, de amit ezen felül termeltek, azzal ők rendelkezhetek minden korlátozás nélkül. A bérleti díj beadási határideje Szent Márton napja (november 11.) volt. A zavartalan termelés érdekében, és az esetleges atrocitásokkal szemben a felső-magyarországi főkapitánytól kérhettek katonai segítséget.⁶⁶

2.2. *A nagybányai politikai elit szerepvállalása a bányászatban*

A városi jegyzőkönyv valamint a kamarai források adatainak összehasonlító vizsgálata nyomán megállapítható, hogy a nagybányai politikai elit egy része, hat ember vett részt aktívan a város fő tevékenységének tartott nemesérc-kitermelésben. A korábban bányász kategóriaként megnevezett csoport természetesen nem volt homogén jellegű, a tulajdonviszonyok és így a termelési mutatók is nagy vagyoni és társadalmi különbségeket mutatnak. A tárgyalt időszakban a Nagybányán található bányakamarát, az időszakosan működő pénzverdét, és a kincstári tulajdonban lévő Királytárót (Fodina Regia/Königsgruben) a Szepesi Kamara helyi tisztségviselői, a pénztárnok (perceptor/Einnehmer) és a bányamester (magister montium/Bergmeister) irányították. A Szepesi Kamara, a többi helyi kamarához (Länderkammern) hasonlóan a bécsi központú Udvari Kamara irányítása alatt állt, modern kollegiális alapokon nyugvó pénzügyigazgatási szakhivatal volt.⁶⁷ A modern igazgatási rendszer keretében a bányászattal kapcsolatos egyes tevékenységi köröket szakmai alapon

⁶⁴ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 506–512.

⁶⁵ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 638–640. A kamarai iratokban sajnos nem mindig tüntették fel azt, hogy a termelő vagy annak örököse kezelte az adott időpontban a bányákat, így nem tudunk minden esetben pontosan megállapítani egy-egy bányatulajdonos halálának pontos dátumát. Ebben az esetben kétséges Lakatos János és Tóth Ambrus személye. A zúzdák működésére ld. LESCALOPIER 1982. 80. p.

⁶⁶ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 638–640. 1 budai márka=4 budai ferton=0,2455 kg. ld. BOGDÁN 1991. 454. p. A lat az ezüst minőségét jelölte, mint a karát az arany esetében.

⁶⁷ RAUSCHER 2004. 136–137. p. valamint SZÜCS 1990. 24–29. p.

osztották szét, a pénztárnoknak és a bányamesternek együtt kellett döntenie a kardinális kérdésekben, illetve elszámolási kötelezettséggel tartoztak a Szepesi Kamara felé.

A pénztárnok feladata volt az ún. királyi felségjogba (ius regale) tartozó ércforgalmazási monopólium, az ércfinomítási monopólium, valamint a pénzverési monopólium érvényesítése. Ez azt jelentette, hogy kizárólag a központilag kijelölt bányakamarákba lehetett beadni az ércet, az itt lévő finomító műben lehetett tisztítani, valamint a pénzverdében pénzérméket verni belőle. A pénztárnok vezette az ércbeváltást, a központi árfolyam szerint fizetett a termelőknek a beadott ércmennyiségért, erről jegyzőkönyvet vezetett, felügyelte az érc tisztítását, és a pénzverde zavartalan működését.⁶⁸ Így a pénztárnokra hárult a sokrétű adminisztráció feladata, míg a bányamesternek a bányászat szakmai kérdéseiben kellett eljárnia. Neki kellett a bányarendtartást betartatnia a termelőkkel, ő vehette fel az alkalmazottakat a bányába, a kitermelés szakmai felügyelete valamint a bányajárók (scansores/Huttleute) ellenőrzése is az ő feladata volt. A kincstári erdők kitermelését neki kellett megszerveznie, és ügyelni arra, hogy a termelők ne károsítsák meg a kincstárat.⁶⁹ A kamarai tisztviselőként kinevezett bányamester mellett, a korábbi évszázadok gyakorlata és a kiváltságok alapján megmaradt a város által évente választott bányamester tisztsége is. Az ő feladata volt a termelők és a kamarai tisztviselők közötti egyeztetés, a helyi lakosok érdekeit kellett védenie a központi, kamarai érdekekkel szemben, egyfajta mediátorként működött. 1573-ban Bozó Ferenc volt a bányamester.⁷⁰

A Szepesi Kamara a tárgyalat korszakban több kamarai bizottságot is kiküldött a térségbe, hogy a biztosok felmérjék a helyi tisztviselők munkáját, az igazgatás eredményességét, ezen felül a delegáció célja a lokális és a központi érdekek összehangolása volt a hatékonyság növelése érdekében. A biztosok feladata volt az is, hogy reformok megvalósítására tegyenek javaslatot. A bizottsági munka eredménye általában egy-egy összefoglaló jelentés volt, amely bemutatta a bányászat, ércfeldolgozás helyzetét, a termelők tulajdonviszonyait, ehhez az összefoglaló irathoz csatoltak több mellékletet, számadásokat, lajstromokat, kérelmeket. Ezek a források alapvető fontosságúak ahhoz, hogy fel tudjuk térképezni a nagybányai termelők helyi tulajdonviszonyait, társadalmi rangját, bányászatban játszott szerepét. Az ebből az időszakból származó kamarai bizottsági iratok közül az 1573. és az 1574. évi iratanyag nyújt fontos információkat a nagybányai politikai elit bányászati szerepvállalására vonatkozóan.

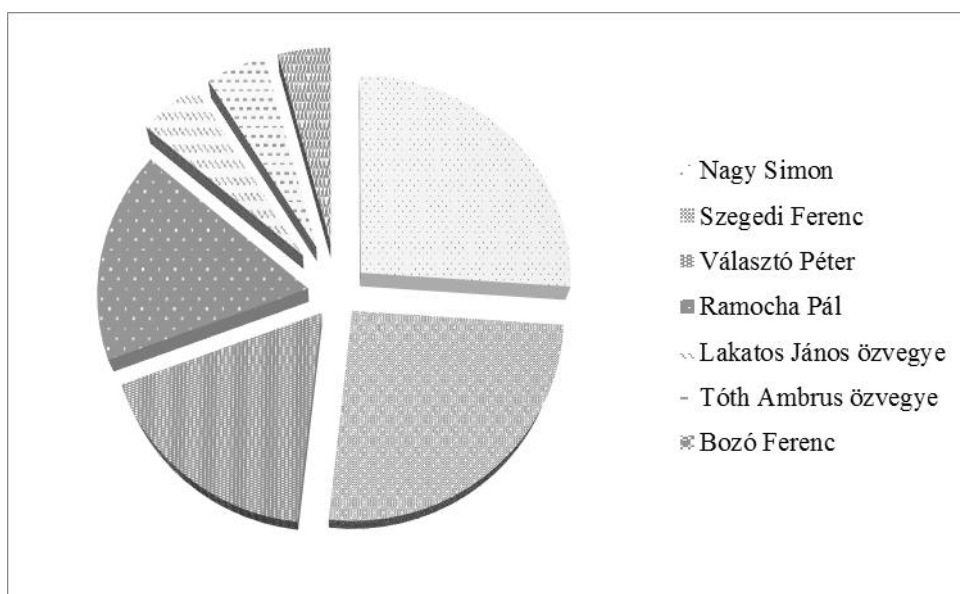
⁶⁸ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 533–536.

⁶⁹ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 533–536.

⁷⁰ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 789–810.

1573-ban két bizottság is érkezett Nagybányára, a Szepesi Kamara által delegált bizottságot Peter Feigel, míg az Alsó-ausztriai Kamara küldöttségét testvére, Hans Feigel vezette. A két testvér már 1555-ben járt Nagybányán, akkor is az volt a feladatuk, hogy feltérképezzék a szatmári bányászat helyzetét, és javaslatot tegyenek a megvalósítandó reformokra.⁷¹ A két bizottsági jelentés 1573 augusztusában készült el latin és német nyelven, majd Nagybányáról továbbították az Udvari Kamarának Bécsbe.⁷² Peter Feigel három kiegészítő iratot csatolt a jelentéséhez: egy részletes jegyzéket, amely azt tartalmazta hetenkénti bontásban, hogy 1573 júliusa és szeptembere között mekkora összeget kaptak a termelők a beadott ércükért, a másik kettő egy-egy kivonatos számadás, amelyben Wolfgang Wenger bányaírnok a beadott arany és ezüst mennyiségét rögzítette, mégpedig termelőkre lebontva (1573. október 15. és 1573. december 31. között).⁷³ Elsőként a két kivonatos számadás adatait közlöm.

3. diagram: A termelők által beadott arany és ezüst mennyisége termelőkre lebontva Wolfgang Wenger kivonatos számadásai alapján (1573)

A termelők között a két legjelentősebb személy Nagy Simon (76,48 márka) és Szegedi Ferenc (75,2 márka) volt. Mindketten három alkalommal viselték az esküdti tisztséget, Nagy Simont 1574-ben a Szepesi Kamara rendelete alapján felmentették tisztségéből, valószínűleg betegség miatt. A két nagy termelő által birtokolt bányákat az 1573. évi német bizottsági

⁷¹ Peter Feigel és Hans Feigel munkásságára és gazdasági kapcsolataira nem a teljesség igényével ld. WENZEL 1880. 229–230. p., OBORNI 1996. 165–176. p., illetve ÖSTA HKA VUG RN 12A fol. 430–432.

⁷² ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 562–567., valamint 605–625.

⁷³ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 789–810. és 810–812. A két számadás részletes elemzésére ld. MÁTYÁS-RAUSCH 377–404. p.

jelentés, illetve az 1574. évben született tulajdonosi névsor alapján lehet összeállítani. Eszerint Nagy Simon 1/3 arányban résztulajdonos volt a nagybányai Fechke bányában, fele arányban bírta a nagybányai Kysgeppelt Szegedi Ferencsel együtt, Újschachtot pedig Szegedi Ferencsel valamint Választó Péterrel közösen egyharmad arányban bírta. Az Oferzayt nevű tárnán Bozó Ferencsel osztozott 50-50%-ban. Emellett a már említett, Lazarus von Schwendi tulajdonát képező Újkerék, Gensweer, Kisgensweer, Geppelschacht, Forkosschacht bányák bérlői kompániájának is tagja volt, akárcsak Szegedi Ferenc.⁷⁴

A nagybányai termelők közül egyedül Nagy Simon tudott a felsőbányai bányákban is tulajdonrészt szerezni, ahogy ezt az 1574. évi jegyzék mutatja, két bányában (Thomoz, Wandt) volt egyharmad tulajdoni hányada. Kettőjük termelési eredményei között alig volt különbség, fej-fej mellett haladtak. Szegedi Ferenc jelentős befolyását mutatja, hogy 1577ben, amikor nem viselt hivatali tisztséget, ő volt a nagybányai bányászok szószólója a Szepesi Kamara előtt Mészáros Lukáccsal, aki akkor tanácsosi tisztséget viselt.⁷⁵ A későbbiekben Szegedi Ferenc lett Nagy Simon „örököse”, a közösen birtokolt bányákat egyedült művelte, és ahogyan már volt róla szó, 1579-ben Mészáros Lukáccsal elnyerte a Királytáró négy éves bérletét.

A két prominens termelő, és a harmadik bányász, Választó Péter között már jelentősebb, mintegy 20 márka a különbség. Választó Péter ekkor már valószínűleg nem élt, így a neve mögött Mészáros Lukács, fia hivatalos gyámja húzódott meg. Választó Péter egyharmad részt birtokolt a nagybányai Fechke és Újschacht bányában, emellett pedig a Lazarus von Schwendi bányáit bérlő kompánia tagja volt. Tulajdonviszonyai alapján jól látszik, hogy sokkal kevesebb saját tulajdonnal rendelkezett, mint a két említett kiemelkedő termelő.

Hozzá hasonló helyzetben volt Ramocha Pál is. Az ő személye több kérdést is felvet, ugyanis az 1573. évi kamarai iratok nagybányai termelőként tartják számon, míg az 1574. évi jegyzék már a felsőbányai termelők között említette. Az utóbbi állítást támasztja alá az 1575. évi felsőbányai bányarendelet, amelynek bevezetőjében a városi esküdtek névsorában szerepel a neve, így vele részletesebben nem foglalkozunk, ugyanis nagy valószínűséggel nem tartozott a nagybányai elithez, egyedül a Fechke nevű bányában volt tulajdonos egyharmad arányban.⁷⁶ Ők ketten a középkategóriájú termelők közé tartoztak, az őket követő három termelő, illetve azok özvegye vagy örököse már jóval kisebb termelési mutatóval bírt. Lakatos János özvegye csak ezüstöt adott be, ez 14,4 márkát tett ki, ami kevesebb, mint a fele volt

⁷⁴ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 605–625., 810–812. valamint 965–968.

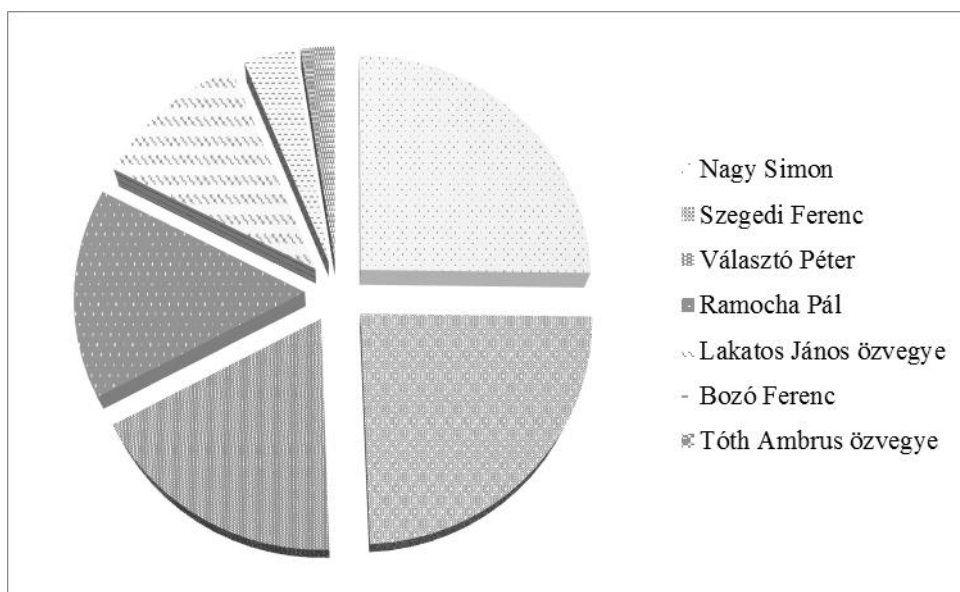
⁷⁵ MOL E254 N°8 5. cs. (1577. március 16.)

⁷⁶ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 810–812., valamint 965–968. A felsőbányai bányarendeletről I. WENZEL 1880. 419. p.

annak a mennyiségnek, amennyit Választó Péter nevében Mészáros Lukács beadott. Ebbe a kategóriába tartozott még Tóth Ambrus özvegye és Bozó Ferenc. Bozó Ferenc esete annyiban érdekes, hogy egy alkalommal, 1569-ben volt esküdt, illetve 1573-ban bányabíró, és az összesen beadott 12,15 márka nemesérből az arany 5,7 márkát tett ki, ebben csak Nagy Simon volt képes őt megelőzni a maga 6,16 márkájával.⁷⁷ A termelési mutatóból is látszik, hogy Lakatos János és Tóth Ambrus özvegye nem boldogult a bányászattal, így 1574-ben mindkét özvegy Nagy Simonra bízta bányarésze művelését (Fechke, Oferzayt). Jól döntöttek, mert az 1574. évben már mindkét érc termelési mutatói sokkal jobban voltak. Míg 1573-ban Lakatos János özvegye nem tudott aranyat beadni, ez 1574-re már 1 márkát tett ki, míg az egykor Tóth Ambrus által bírt tárna esetében a beadott mennyiség 1,44 márkáról 6,07 márkára változott.⁷⁸

A részletes jegyzékben található információkból, amelyet Wilhelm Scheuenstuel pénztárnok 1573 júliusa és szeptembere között vezetett, egy hasonló rangsor rajzolódik ki. Itt a beadott ércért kapott pénzösszeg alapján lehet a termelőket rangsorolni.⁷⁹

4. diagram: A beadott ércért kapott pénzösszeg termelőkre lebontva Wilhelm Scheuenstuel jegyzéke alapján (1573)

A sorrend az 5. „helyezettig”, a kifizetett összeget alapul véve, nem változott. A listát természetesen Nagy Simon vezeti (1024 forint), mögötte Szegedi Ferenc áll (983 forint), az összegek jól illeszkednek a termelési mutatókhoz. Választó Péter nevében Mészáros Lukács

⁷⁷ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 605–625., 810–812. valamint 965–968.

⁷⁸ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 965–968., illetve fol. 860., 866–869.

⁷⁹ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 789–810.

726 forintot kapott a pénztárnoktól, Szegedi Ferenc és közte már jóval nagyobb különbség volt, mintegy 260 forint. Az utolsó két helyen történt módosulás a fenti sorrendhez képest. Bozó Ferenc és Tóth Ambrus özvegye helyet cserélt, ugyanis Bozó Ferenc jóllehet kevesebb ércet adott be, de ennek a jelentős része arany volt, amelynek magasabb a beváltási ára.⁸⁰

Az 1573. évi német nyelvű bizottsági jelentésben Hans Feigel részletesen közölte azt is, hogy az egyes termelőknek mennyi zúzda és olvasztókohó van a birtokában. Ezeket az adatokat elemezve hasonló sorrendet alakíthatunk ki, mint a korábbiakban. Szegedi Ferenc 4 zúzdát bírt összesen 36 zúzónyíllal, mindegyik zúzdában 9-9 zúzónyíl volt. Nagy Simonnak két zúzdája volt, ugyancsak 9-9 zúzónyíllal, Választó Péter örökösének pedig egy zúzdája 9 nyíllal. A birtokosok között van felsorolva Lazarus von Schwendi, aki három zúzdát birtokolt 36 zúzónyíllal, de ezeket a hattagú nagybányai kompánia bérelte ebben az évben.

Az olvasztókohókat tekintetbe véve Nagy Simon áll az élen, mert neki négy kohója volt, illetve Schwendivel fele-fele arányban megosztozott másik négyen, Szegedi Ferenc pedig három kohót bírt.⁸¹

A termelői rangsort vezető Nagy Simon által létrehozott kisebb birtokkomplexum alapját nevelőapja, Szentgyörgyi Péter deák javainak töredéke, illetve befolyásából fakadó kapcsolati hálója adták. A városi jegyzőkönyv bejegyzései, valamint a kamarai iratok alapján fel lehet tární az a folyamatot, amelynek révén Nagy Simon erre a térségben jelentősnek számító vagyona tett szert. Szentgyörgyi Péter deák még 1566-ban készített egy végrendeletet, amelyben mostohafiára, Nagy Simonra hagyta minden szerzett és örökölt javát: öt szőlőt pincével és présházzal, két zúzdát 72 zúzónyíllal, négy bányát (Forkosschacht, Geppelschacht, Gensweer, Újkerék).⁸² Nagy Simon 1571 januárjában mutatta be a végrendelet másolatát a városi szenátusnak, és kérte a tulajdonba való beiktatását. Tóth Ambrus ugyanekkor elismerte, hogy korábban kölcsönért cserébe lekötötte Újkerék nevű bányáját Szentgyörgyi Péternek, visszaváltani nem akarja, így az is Nagy Simon tulajdonát képezi.⁸³ Nagy Simonnak azonban azt nem sikerült elérnie, hogy az összesen 1000 forintot érő bányákat, amelyek a vagyon értékének mintegy negyedét tették ki, visszakapja, azokat ugyanis a felső-magyarországi főkapitány kapta meg.⁸⁴ Arról nem tudósítanak pontosan a források, hogy Szentgyörgyi Péter deák hol fejezte be kalandos életét, de özvegye, Sala Orsolya még Prágába is eljutott, hogy személyesen kérelmezze férje teljes vagyonának

⁸⁰ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 789–810.

⁸¹ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 605–625.

⁸² ÖStA HKA VUG RN 12A fol. 153., 158., 214. valamint 223.

⁸³ RNL NB VJ fol. 55.

⁸⁴ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 506–512.

visszaadását. Az özvegy be akarta bizonyítani Szentgyörgyi ártatlanságát, törekvései azonban nem jártak sikerrel, és Prágában halt meg 1571 májusában.

Ezt követően Nagy Simonra hárult az a feladat is, hogy a megmaradt javakból rendezze nevelőapja és anyja hátrahagyott adósságait.⁸⁵ Simon korántsem egyszerű helyzetét tovább bonyolította, hogy 1571 áprilisában Hans Rueber arra utasította a nagybányai városi szenátust, hogy Szentgyörgyi Péter rokonának, bizonyos Georg Schultheißnek követeléseit teljesítse a ki nem fizetett hitelekkel kapcsolatban.⁸⁶ I. Miksa 1571 júniusában adta ki azt a rendeletet, amelyben a deák javainak legértékesebb részét Haller Kristóf és Lazarus von Schwendi között osztotta el, Nagy Simonról szó sem esett az iratban.⁸⁷ Nagy Simon a kilátástalannak tűnő helyzet ellenére sikeresen újjá tudta építeni nevelőapja „birodalmát”, hiszen 1573-ban már ő a legjelentősebb helyi termelő Szegedi Ferencsel együtt, és ha kerülő úton is, de sikerült visszaszereznie mostohaapja bányáit, egy új bérleti szerződéssel. Következetes, szívós munka árán szép lassan visszavásárolta azokat a javakat is, amelyek az elkobzás után elkallódtak, vagy azokhoz a régebbi tulajdonosokhoz kerültek vissza, akik korábban hitel fejében kötötték le tulajdonukat. Ez történt Nagy Simon édesapjának, Nagy Jánosnak kölcsönért cserébe lekötött két kohójával is, Nagy János halála után Sala Orsolya második férje kezelte ezeket. A deák távozása után a kohók visszakerültek eredeti tulajdonosukhoz, Komonoczy Imréhez, aki nem fizette ki tartozását, ám végül az ügyet Nagy Simon Komonoczy hűgával elsimította.⁸⁸

Az 1573. évi jegyzékben, amelyben részletesen felsorolták a deák javait, a szerint csoportosítva, hogy ki kapta meg őket, Nagy Simon neve mellett egy 600 forintot érő szőlő szerepelt, ez az összes vagyon értékének mintegy 15%-a volt. A vagyonból 700 forintnyi értékben csatoltak szőlőbirtokot, szántót és legelőt a szatmári uradalomhoz. Haller Kristóf 928 forintnyi értékben részesült a birtokból, míg a legjobban Lazarus von Schwendi járt az 1900 forintra rúgó juttatásokkal.⁸⁹ Nagy Simon azonban 1574-re már elérte, hogy a kohókat Schwendivel fele-fele arányban birtokolják. Az a szőlőbirtok, amelyet végül Nagy Simon kapott meg a deák javaiból, nagy fontossággal bírt.

A kamarai jelentésekből kitűnik, milyen szoros kapcsolatban állt egymással a szőlőtermesztés, borkészítés és bányászat. Egyfajta együttműködés alakult ki a két ágazat között, a termelők döntő többsége ugyanis a szőlőből, borból származó jövedelmet forgatta bele a bányászatba, a bányászatból származó hasznot pedig a szőlőművelésbe. A borászat

⁸⁵ ÖStA HKA VUG RN 12A fol. 258–259.

⁸⁶ RNL NB Vj fol. 58.

⁸⁷ Uo. fol. 63–64.

⁸⁸ Uo. fol. 70., illetve fol. 98–99.

⁸⁹ ÖStA HKA VUG RN 12B fol. 506–512.

jelentőségét mutatja az is, hogy a nagybányai termelők panaszleveleiben a bányászat és a bortermelés válsága egyszerre, egymást feltételezve jelenik meg, miként az 1573. és 1574. évi kamarai jelentések is beszámolnak a problémáról.⁹⁰

Az évtized végén keletkezett, a Szepesi Kamara tanácsához beérkezett instanciák olvasása közben a kutató szeme előtt egy „csendes hidegháború” képe rajzolódik ki, amely a szatmári udvarbíró és a nagybányai termelők között folyt.⁹¹ A nagybányai termelők ugyanis nem tudtak időben ércet váltani, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni. A 16. század második felében egyre több német nemzetiségű katona állomásozott az országban, ebben a szatmári erőd sem volt kivétel, és a német ajkú katonák tudvalevőleg a sört preferálták a borral szemben. Emellett a sörnek stratégiai előnye is volt, ugyanis az alapanyagául szolgáló árpát, búzát az uradalomból is elő lehetett teremteni, készletet is fel lehetett belőle halmozni, minden héten friss adagot főzni. Ez jobban megérte, mint a beszolgáltatott, sokszor rossz minőségű, felvizezett, megsavanyodott bort adni a katonáknak.⁹² Így a szatmári udvarbíró inkább arra akart átállni, hogy sört főzessen az erőd katonáinak, ezért sokszor előfordult, hogy nem vette át a nagybányai termelők borát, vagy alacsonyabb áron akarta átvenni, esetleg nem fizette ki a termelőket.

A termelők számára nem volt könnyű a struktúraváltás, így óhatatlanul lemaradtak az éles versenyben. Ezt a jelenséget jól példázza, hogy Nagy Simon és Szegedi Ferenc kis birodalma hogyan olvadt el a század utolsó két évtizedében. Szegedi Ferenc 1579-ben még megkapta a Királytáró bérletét, azonban az elkövetkező pár évben rákényszerült arra, hogy szép lassan megváljon saját tulajdonú tárnáitól, és azokat eladja a térség gazdasági életébe nemrég belépő stájer főnemesi család egyik tagjának, idősebb Felician von Herbersteinnek.⁹³ Felician von Herberstein igen művelt és tapasztalt szakembernek számított, és helyzeti előnyben volt a helyi termelőkkel szemben, ugyanis ő maga is német ajkú révén, tudta milyen szükségletei lehetnek az itt állomásozó katonáknak, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy elérte Báthory Istvánnál, hogy a Királytáró bérlőjeként sört főzethessen a saját területén, azt árulhassa a munkásainak, és szállíthasson belőle Szatmár irányába is.⁹⁴

A rendelkezésünkre álló adatok alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a tárgyalt időszakban a legnagyobb termelők (Nagy Simon, Szegedi Ferenc) tagjai voltak a nagybányai politikai elitnek, azonban a bányászat akkora energia- és időbefektetést igényelt,

⁹⁰ ÖSTA HKA VUG RN 12B fol. 497–500., valamint fol. 521.

⁹¹ Nem a teljesség igényével ld. MOL E254 N°20 4. cs. (1575. augusztus 23.)

⁹² KENYERES 2008. 123.

⁹³ ÖSTA HKA VUG RN 12C fol. 71–80.

⁹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztraturája Benigna mandata 31491. t. fol. 159–160.

hogy emellett nem tudtak komoly közéleti karriert is kiépíteni. A náluk kisebb termelőknek, köztük a Választó család bányáit kezelő Mészáros Lukácsnak, mivel kevesebb tárnát kellett üzemeltetnie, már jóval több ideje jutott a közéleti szereplésre. Ahhoz azonban, hogy egy termelőnek a politikai életben is legyen súlya, bizonyos nagyságú vagyonnal kellett rendelkeznie, és nagy gondot jelentett a családfő eltávozása is, sok esetben az özvegy egyedül nem boldogult, segítséget kellett kérnie.

A Herberstein család megjelenésével a birtokstruktúra is jelentősen átalakult a térségben, ugyanis az 1570-es évek végéig – jóllehet nagyok voltak a társadalmi különbségek az egyes termelők között – egy-egy ember kezében összpontosult a bányák nagyobb része, mégis jelen voltak a kistermelők is. Ez a struktúra azonban az 1580-as évek végére radikális változáson ment keresztül, a Herberstein család kezébe került szinte az összes, még termelés alatt lévő bánya, addig soha nem tapasztalt birtokkoncentrációt hajtottak végre a szatmári bányavidéken.

Hivatkozott levéltári források és irodalomjegyzék

BALOGH–OSZÓCZKI 1979. =BALOGH BÉLA – OSZÓCZKI KÁLMÁN: A nagybányai ötvös céh a 15–17. században. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk.: CSETRI ELEK. Bukarest, 1979. 111–130. p.

BALOGH–OSZÓCZKI 2001. =BALOGH BÉLA – OSZÓCZKI KÁLMÁN: *Bányászat és pénzverés a Gutin alatt - Nagybánya és környékének bányászata, ércfeldolgozása és pénzverése 1700 előtt*. Miskolc–Rudabánya, 2001.

BÁCSKAI 2002. =BÁCSKAI VERA: *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Budapest, 2002.

BESSENYEI 2007. =BESSENYEI JÓZSEF: *Menekültek. A kereskedelem helyzete 1526 után Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében*. Miskolc–Budapest, 2007.

BOGDÁN 1991. =BOGDÁN ISTVÁN: *Magyarországi űr, térfogat, súly és darabmértékek 1874-ig*. Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forrástudományok 7.)

FINÁLY 1867. =Debreczeni László aranyfinomító könyve. Járulék a hazai fémmivelés és pénzverés történelméhez. Kiadja: FINÁLY HENRIK. In: *Erdélyi Múzeum Egylet Évkönyve IV. (1866–1867)* 1. 111–130. p.

DILCHER 2006.=GERHARD DILCHER: A városfogalom jelentéstartalma a történeti városkutatás számára. In: *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv. I.* Szerk.: Á. VARGA LÁSZLÓ. Budapest, 2006. 37–51. p.

RNL NB PRIV =Direcția Județeană Maramures a Arhivelor Naționale Primariă Orașului Baia Mare Fond 1. Documente privilegiale

RNL NB VJ =Direcția Județeană Maramures a Arhivelor Naționale Primariă Orașului Baia Mare Fond 1. Szabad királyi bányaváros Nagybánya város jegyzőkönyve I. (1560–1635)

DRASKÓCZY 2004. =DRASKÓCZY ISTVÁN: Az erdélyi sókamarák ispánjai 1529–1535. Az erdélyi sóbányászat sorsa a Szapolyai korszakban. *Levéltári Közlemények*, 75 (2004) 1. sz. 27–45. p.

FLÓRA 2008. =FLÓRA ÁGNES: A koraujkori kolozsvári elit portréja. In: *URBS – Várostörténeti Évkönyv. III.* Szerk.: Á. VARGA LÁSZLÓ. Budapest, 2008. 133–144. p.

KENYERES 2008.=KENYERES ISTVÁN: *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a török ellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban.* Budapest, 2008. (Habsburg történeti monográfiák 2.)

KUBINYI 2005. =KUBINYI ANDRÁS: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In: *Bártfától Pozsonyig. Városok a 13–17. században.* Szerk.: LENGYEL TÜNDE – CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest, 2005. 9–36. p.

KUBINYI 2006.=KUBINYI ANDRÁS: „Szabad királyi város” – „királyi szabad város”? In: *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv. I.* Szerk.: Á. VARGA LÁSZLÓ. Budapest, 2006. 51–61. p.

LESCALOPIER 1982.=LESCALOPIER, PIERRE: *Utazása Erdélybe (1574).* Szerk.: BENDA KÁLMÁN – TARDY LAJOS. Budapest, 1982.

MAKSAI 1940.=MAKSAI FERENC: *A középkori Szatmár vármegye.* Budapest, 1940. (Település és népiségtörténeti értekezések 4.)

MOL A 57=Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar Kancelláriai Levéltár (A szekció) Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája Libri Regii

MOL E 244= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (adminisztráció) regisztratúrája Minutae expeditionales camerales

Mol E 249= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (kassai adminisztráció) regisztratúrája Benigna mandata

- MOL E 254= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Szepesi kamarai levéltár Szepesi Kamara (adminisztráció) regisztratórája Representationes, informationes et instantiae
- MOL E 554= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Magyar kincstári levéltárak (E szekció) Magyar Kamara archívuma Városi és kamarai iratok
- MOL F1 LR=Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest) Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak (F szekció) Gyulafehérvári Káptalan országos levéltára Erdélyi fejedelmi kancellária Libri Regii
- MÁTYÁS-RAUSCH 2011.=MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: A nagybányai bányakamara számadásai 1573-ból. *Fons (Forráskutatás és történeti segédtudományok)*, 18 (2011) 3. sz. 377–404. p.
- MÁTYÁS-RAUSCH 2012.=MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: *A szatmári bányavidék története a Báthoryak korában (1571–1613). Az arany és ezüstbányászat művelése és igazgatása. PhD-disszertáció.* <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/matyasrauschpetraphd.pdf>
- NAGY 2002.=NAGY IVÁN: *Magyarország családjai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* (CD-ROM). Budapest, 2002.
- H. NÉMETH 2006.=H. NÉMETH ISTVÁN: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. In: *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv. I. Szerk. Á. VARGA LÁSZLÓ.* Budapest, 2006. 109–122. p.
- OBORNI 1996.=OBORNI TERÉZ: Habsburg kísérlet Erdély pénzügyigazgatásának megszervezésére (1552–1553). In: *In memoriam Barta Gábor (Tanulmányok Barta Gábor emlékére.)* Szerk.: LENGVÁRI ISTVÁN. Pécs, 1996. 165–176.p.
- ÖSTA HKA VUG=Österreichisches Staatsarchiv (Wien) Finanz- und Hofkammerarchiv Alte Hofkammer Hoffinanz Ungarn Vermischte ungarische Gegenstände
- PAULINYI 1936.=PAULINYI OSZKÁR: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. In: *Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve.* Szerk.: MISKOLCZY GYULA. Budapest, 1936. (VI.) 32–137. p.
- PÁLFFY 2011.=PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században.* (História Könyvtár Monográfiák 27.) Budapest, 2011.
- RAUSCH 2009.=RAUSCH PETRA: A szatmári bányavidék bérlői Báthory Gábor uralkodása alatt (1608–1613). Gerhard Lisbona tevékenysége (?–1618). In: *Báthory Gábor és kora* (konferenciakötet). Szerk.: PAPP KLÁRA. Debrecen, 2009. 223–237. p.
- RAUSCHER 2004.=RAUSCHER, PETER: *Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576).* Wien–München, 2004.

SZABÓ 2008A.=SZABÓ ANDRÁS PÉTER: Beszterce város fejedelemségkori kormányzata és politikai elitje. In: *URBS – Magyar várostörténeti évkönyv*. III. Szerk.: Á. VARGA LÁSZLÓ. Budapest, 2008. 145–159. p.

SZABÓ 2008B.=SZABÓ ANDRÁS PÉTER: A magyar Hallerek nemzetségekönve. Egy különleges forrás keletkezésének társadalomtörténeti háttere. *Századok*, 142 (2008) 4. sz. 897–942. p.

SZENTGYÖRGYI 1972.=SZENTGYÖRGYI MÁRIA: *Kővár vidékének társadalma*. Budapest, 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből 56.)

SZÜCS 1990.=SZÜCS JENŐ: *A szepesi kamarai levéltár (1567–1813)*. Budapest, 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai Levéltári leltárak Kincstári leltárak 7/1.)

VERESS ENDRE: *Hunyad megye bányászatának és bányaiiparának múltja*. Déva, 1910.

WENZEL 1880.=WENZEL GUSZTÁV: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, 1880.

ZIMÁNYI 1987.=ZIMÁNYI VERA: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. In: *Magyarország története tíz kötetben*. 3/1. Szerk.: PACH ZSIGMOND PÁL. Budapest, 1987. 363–365. p.

ZSÁMBOKI 1997.=ZSÁMBOKI LÁSZLÓ: A korszak bányászatának története. In: *A magyar bányászat évezredes története*. I. Budapest, 1997. 119–140. p.